

La correspondència de Josep Colominas i Agustí Duran relacionada amb l'excavació arqueològica del Tossal de les Tenalles (Sidamon)

Ignasi Garcés Estallo

Universitat de Barcelona

RESUM: En 2015 es compleix el centenari de les excavacions en el Tossal de les Tenalles (Sidamon), la primera intervenció institucional en un poblat ilerget. Per aquest motiu presentem i comentem les cartes que J. Colominas i A. Duran enviaren a F. Martorell informant de la marxa dels treballs, així com la correspondència que Colominas envià a Duran relacionada amb la mateixa intervenció. En total recollim vint-i-quatre epístoles. Les cartes corregeixen detalls apuntats en el *Diari d'Excavacions* i en reporten de nous; també mostren amb vivesa l'ambient que envoltà l'exploració, que esdevenen un complement a les memòries de Duran. Totes les missives estan redactades en català, però en tres postals els signes llatins són substituïts per caràcters ibèrics, tot seguint les pautes alfabètiques anteriors al desxiframent d'aquesta escriptura; una mostra més de l'enginy de Colominas.

PARAULES CLAU: ibers, ilergets, Història de l'arqueologia, Josep Colominas Roca, Agustí Duran i Sanpere, Institut d'Estudis Catalans.

ABSTRACT: The year 2015 is the centenary of the excavations in Tossal de les Tenalles (Sidamon), the first institutional intervention in an ilerget (the Iberians in Lleida region) settlement. For this reason we present and comment the letters that J. Colominas and A. Duran sent to F. Martorell informing about the tasks, as well as the correspondence between Colominas and Duran regarding this topic. Twenty-four letters are gathered. The letters correct details noted in the Excavation Diary and show some new ones. The atmosphere that surrounded the exploration is also well shown, which complements Duran's memoirs.

The whole correspondence is written in Catalan, but in three postcards the Latin signs are substituted by Iberian characters, that follow the alphabetic guidelines prior to the deciphering of this script. Another example of Colominas' wit.

KEYWORDS: Iberians, ilergets, History of Archaeology, Josep Colominas Roca, Agustí Duran i Sanpere, Institut d'Estudis Catalans.

HOMENATGE EN UN CENTENARI

Fa cent anys, entre abril i setembre de 1915, Josep Colominas i Agustí Duran, en representació de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, realitzaren una èpica exploració a les comarques d'Urgell i el Pla d'Urgell.¹ Els seus breus treballs en jaciments com el Tossal del Mor (Tàrrrega), La Fogonussa i El Vilet (Sant Martí de Riucorb) i, en especial, amb la descoberta i intensa excavació del Tossal de les Tenalles (Sidamon), impulsaren de forma decidida el coneixement que sobre els ilergets es tenia fins aleshores i marcaren les dècades següents. Tot i que alguns antiquaris i estudiosos anteriors ja havien descobert dades, es pot afirmar que l'arqueologia ilergeta va néixer amb aquesta campanya; serveixi el present treball, doncs, de reconeixement i homenatge.

Amb la distància temporal, de forma desapaixonada, colpeix pensar en la destrucció d'informació que la intervenció comportà i en tot el coneixement que es podria haver obtingut amb mètodes actuals.

¹ "Era ple estiu i la distància que el separa (Tossal de les Tenalles) del poble de Sidamunt, l'havíem de resseguir dues vegades cada migdia perquè dinàvem en una casa del poble... en havent dinat, retorn al tossal. El sol bleïa; les oliveres feien una ombra esclarissada que no ens era aprofitable; només a mig camí uns plançons de figuera estenien prop de terra unes fulles amples i molsudes que nosaltres preniem per un oasi benefactor i, ajaguts, possàvem el cap sota d'aquella ombra reconfortant que ens donava alè per a l'altra meitat del camí. Les penalitats, però no comptaven en una empresa que ja teníem per gloriosa. Les troballes eren cada dia més engrescadores" (Duran 2007: 74-75).

Les excavacions no van ser estratigràfiques, no es van fer analítiques i no generaren un patrimoni *in situ*, però és ociós recordar que estem retrocedint cent anys, i que aquestes formes de pensar i actuar no s'havien ni tan sols albirat. Les tasques desenvolupades en el Tossal de les Tenalles durant 35 jornades actives, que els seus responsables consideraven massa i que havien de justificar per la despesa econòmica que comportava, avui haurien constituït un projecte que s'hauria desenvolupat durant anys i dut a la pràctica per un ampli equip de persones. En una revisió i dibuix que hem fet dels materials recuperats hem comptat més de 14.000 fragments ceràmics, que es tradueixen en uns 940 individus estudiables, una part dels quals romanen encara inèdits i que, tot i la seva descontextualització, el seu estudi encara avui dia aportaria "suculències" en l'argot dels excavadors. En el costat positiu, s'ha de reconèixer que els exploradors aixecaren plantes de les estructures localitzades, malauradament no publicades i avui extraviades, redactaren un diari que es conserva i, de forma especial, inventariaren minuciosament i marcaren, sovint topogràficament, molts dels objectes localitzats. D'aquesta forma, i malgrat els trasbalsos que la Guerra Civil i la postguerra ocasionaren en els fons del Museu Arqueològic de Barcelona, molts dels objectes recuperats són identificables, i van acompanyats d'una riquesa d'informació que altres excavacions a Ponent tardaren seixanta anys a superar.

De la campanya, com hem dit, resta un diari inèdit (Duran 1915) i es publicà un breu resum de les principals troballes (Colominas, Duran 1915-1920). Més tard aparegué un catàleg de les principals troballes ceràmiques del Tossal de les Tenalles (CVA 1958-1965). Molts estudiosos posteriors tractaren diversos elements d'aquestes intervencions, generant una extensa bibliografia que aquí fóra innecessari reproduir i que es troba reunida en treballs recents pel Tossal del Mor (Ferrer i Jané, Garcés 2013), La Fogonussa (Garcés, Torres 2011) i Tossal de les Tenalles (Garcés 2013). L'ambient en què es desenvoluparen els treballs era conegut per les memòries d'A. Duran, redactades el 1961 i tornades a reeditar (Duran 2007: 71-78), a les quals cal afegir algun breu estudi posterior (Llobet 2006; Graells 2010: 45-46). La publicació aquí de la correspondència inèdita dels excavadors, oficial i privada, creiem que complementa el coneixement d'aquest ambient i

aporta algunes dades arqueològiques que havien passat desapercebudes. En les seves memòries A. Duran manifestava l'emoció que els produí la descoberta del Tossal de les Tenalles: "estàvem contents, exultants. M'agradaria de poder rellegir la carta que allí mateix vàrem escriure a l'amic Francesc Martorell, donant-li compte de la descoberta" (Duran 2007: 74). Això farem, *vid. infra* II.-IEC.2.

ELS PROTAGONISTES I LES CIRCUMSTÀNCIES DE L'EXCAVACIÓ

El comissionat de l'excavació fou Josep Colominas Roca (Barcelona, 1884 – 1959) (fig. 1). Geòleg de formació, membre del Servei d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Barcelona, esdevingué conservador del Museu Arqueològic de Barcelona fins a la seva jubilació. Assolí força experiència en les excavacions de camp, tot intervenint abans de la Guerra Civil en diversos i importants jaciments a Catalunya, el País Valencià, l'Aragó i en especial a les Illes Balears.

Figura 1. Josep Colominas en un berenar improvisat a l'interior de la tenda plantada en el Tossal de les Tenalles, setembre de 1915. Fons: M. Herrera i Ges, Museu Diocesà i Comarcal de Lleida.

Figura 2. Agustí Duran i Manuel Herrera en un berenar improvisat a l'interior de la tenda plantada en el Tossal de les Tenalles, setembre de 1915. Fons: M. Herrera i Ges, Museu Diocesà i Comarcal de Lleida.

L'exploració de l'Urgell fou una associació amb Agustí Duran i Sanpere (Cervera, 1887 – Barcelona, 1975) (fig. 2). Arxiver, a banda del Tossal de les Tenalles també excavà a la Valltorta, però la seva carrera retornà a la història com a Arxiver municipal de Barcelona des de 1917. Duran desenvolupà un paper clau en la salvació dels arxius de Catalunya en el període 1936-1939, i ja gran publicà *El llibre de Cervera* (1972) i *Barcelona i la seva història* (1972-1975). Sobre la seva vida es disposa de diverses publicacions i homenatges (Duran i Grau, Salat 2001; Muñoz Pujol 2004).

En la tardor de 1914 s'havia confiat la direcció arqueològica del recentment creat Servei d'Investigacions Arqueològiques en l'IEC a Pere Bosch i Gimpera, però aquest encara es trobava aquell curs amb un peu a Madrid acabant la seva tesi doctoral. En les seves memòries A. Duran parla que l'exploració de l'Urgell sorgí com una mena de confabulació entre ell i J. Colominas amb l'ajuda de Francesc Martorell, secretari de la Secció Histórico-Arqueològica, i de

Josep Puig i Cadafalch, un dels membres més destacats de l'IEC (Duran 2007: 72-73), de tal forma que, fent gala de la iniciativa i anarquia hispànica, els membres afeccionats de la casa planejaren pel seu compte aquesta aventura.² L'objectiu bàsic era trobar un poblat ilergeta destruït pels romans, tot i que s'aprofità també per extreure mosaics romans (El Vilet), i fins i tot per obtenir fòssils en la Noguera. La superposició de fases romanes, i encara d'altres moments, en el Tossal del Mor i La Fogonussa esdevenia un obstacle per a les tècniques de l'època, per això aquests llocs foren abandonats aviat. L'absència de materials clarament romans en el Tossal de les Tenalles, així com l'abundància de troballes ibèriques el convertí en l'objectiu cobejat, era qüestió d'omplir el Museu i en això el Tossal no decepcionà. La pega és que el Tossal, al seu torn, contenia fases de diversos moments ibèrics, i encara anteriors no detectades pels excavadors: tot allò trobat havia de correspondre al segle III a.C., les conclusions s'havien posat abans de començar, aspecte comú de la fase romàntica de l'arqueologia no llunyana dels pressupostos de Schliemann en l'Egeu.

LA NATURALESA DE LA CORRESPONDÈNCIA

Sobre l'exploració es conserven 12 cartes de J. Colominas a F. Martorell, en cinc casos amb postdades o continuacions d'A. Duran, sempre en aquest ordre. El motiu és informar de la marxa dels treballs i estan datades entre l'11 d'abril i el 10 de setembre. Es guarden en l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans (d'ara endavant IEC).³ Les cartes tenen un to formal no mancat de cordialitat. En elles s'informa del progrés de les tasques, d'algunes troballes considerades singulars i s'aprofita per demanar quantitats de diners per pagar setmanalment els treballadors, normalment 200 pts., ja que en l'anarquia, la campanya no comptava amb un pressupost inicial, però no sembla passar penúries; també es demana una tenda per protegir-se del sol de la canícula, una

² "Enmig d'aquest panorama aparegué l'home providencial, Bosch Gimpera: jove, tot just després del seu primer decantament hel·lenístic, coneixedor dels més moderns estudis i mètodes europeus d'arqueologia prehistòrica, i d'una gran capacitat de treball. Nosaltres, els aficionats, Josep Colominas, Francesc Martorell, Matias Pallarès, jo mateix, n'acceptàrem tot seguit la direcció absoluta" (Duran 2007: 72). El grup afeccionat reconegué el mestratge de Bosch, però com veiem, sense abandonar certa anarquia.

³ Agraïxo al Dr. Francesc Gràcia Alonso la notícia, ja fa alguns anys, de l'existència d'aquestes cartes.

brúixola per fer planimetries i s'aprofita per informar de les caixes amb materials que es lliuren. El tracte epistolar directe de J. Colominas amb F. Martorell, ampliat també a altres intervencions, aixecà les reiterades protestes de P. Bosch Gimpera per la manca de disciplina interna en el Servei (Gràcia 2011: 127). Durant l'excavació les cartes tenen una periodització gairebé setmanal, amb alguna interrupció: el viatge de J. Puig i Cadafalch, acompanyat de F. Martorell, al Tossal de les Tenalles, n'estalvià alguna.⁴

En l'Arxiu Comarcal de la Segarra (endavant ACSG), Fons Agustí Duran i Sanpere, es conserva la correspondència privada de J. Colominas a A. Duran. En total són 21 cartes. La més antiga és una postal enviada des de Cadaquès el 25 de juliol de 1914, que mostra com l'amistat entre els dos socis era anterior a l'exploració de l'Urgell, tot i que aquest fet motivà més de la meitat del conjunt, amb 12 documents entre 1915 i 1916 que aquí reproduïm. La resta de cartes i postals són bàsicament dels anys immediatament posteriors a l'excavació, sovint des de Mallorca, on s'havia desplaçat per prosseguir excavant J. Colominas. La més tardana data del 20 de juny de 1945, novament des de Palma, i mostra que l'amistat perdurà en el temps. El fet que ambdós visquessin a Barcelona devia fer innecessària una major correspondència. Aquestes cartes privades mostren obertament el tarannà de Colominas, el seu entusiasme per la recerca, la seva fina ironia, algunes crítiques a la institució, confirmen altres activitats com "emigracions" (sortides) de membres del Servei, acorden horaris de trobades i, com homes joves i rondallaires que eren (Colominas tenia uns trenta-un anys; Duran uns vint-i-vuit), transmeten interès per unes amigues que havien fet a Tàrrrega. La seva distribució és irregular, en algun cas substituïda pel telèfon, que s'esmenta. En elles s'hi revela que A. Duran no va ser present en la totalitat de la campanya, però en l'absència el seu company l'informava de la marxa dels treballs tot animant-lo sempre a tornar aviat; precisament quan treballaven junts cessava l'activitat epistolar.

Per la seva banda, A. Duran també escrigué algunes cartes a J. Colominas. Concepció i Montserrat, dues filles de Colominas, interpretant la voluntat del seu pare, llegaren a un arqueòleg mallorquí les carpetes amb la documentació arqueològica. Ja fa anys es van publicar algunes cartes destacades que havia rebut Colominas (Font 1974: 34-51), però no ens consta una edició sistemàtica o un catàleg.

D'aquesta manera, reproduïm un total de 24 cartes, ordenades cronològicament, totes manuscrites. Colominas posseïa una cal·ligrafia elegant i segura, en especial quan la carta ha estat escrita a taula en la fonda; algunes cartes estan escrites en el propi jaciment, en lògica mostren un traç més insegur i taques pròpies de les plomes de l'època. Gramaticalment Colominas accentua moltes vocals, té modismes i fa elisió de la vocal *e*, característica del català prenormatiu. Per la seva banda, A. Duran mostra una cal·ligrafia discreta pels paràmetres de l'època, però gaudeix de gran correcció gramatical.

Els suports de les cartes són variats. S'aprofiten papers de cortesia que les fondes de l'època posaven a disposició dels clients, amb capçaleres modernistes més o menys figurades; en concret es documenten fins a quatre tipus: de Tàrrrega, Mollerussa (2 llocs) i Cervera; de pas eren una prova que el comissionat era en el lloc. Altres vegades els suports són simples fulls en blanc o pàgines arrencades d'un quadern. En la correspondència privada Colominas utilitza sovint un paper pergamí amb el seu nom i membret amb fòssil, la llàstima és que ha suportat malament el pas del temps i ha enfosquit molt, fins al punt que s'ha de llegir a contrallum. També s'utilitzen unes targetes postals de correus de l'època força impersonals, que anaven numerades, i que en algun cas es substitueixen per postals amb vistes en blanc i negre del lloc on es troba Colominas.

Totes les cartes estan redactades en català, això no vol dir que sempre ho estiguin en la grafia llatina esperable. Tres postals de Colominas i una signatura seva en una quarta carta estan xifrades en caràcters dels antics ibers nordorientals, una mostra més del

⁴ El viatge tingué lloc després que arribés la tenda de campanya i per la interrupció epistolar tal vegada en la segona quinzena d'agost: "El senyor Puig vingué a Sidamon, acompanyat d'en Francesc Martorell, i tinguérem el goig de poder-los oferir un berenar servit exclusivament en plats, vasos i gerros procedents de les mateixes excavacions. Els visitants es mostraren entusiastmats. Si bé l'estructura del poblat estava destruïda perquè la major part de les pedres que havien format les parets del poblat ibèric, havien estat utilitzades en la construcció de marges i cabanes." (Duran 2007: 76).

Fig. 4.

Valor en català	Grafia de Colominas	Valor en ibèric nordoriental			
A	▷	a	M	W/Υ	m
B	∏	bi	N	∏	n
C	<	ke	O	⊙	ku
Ca	∆	ka	P	∏	bi
D	∆/X	tu/da	Q	⊗	ko
E	↳	e	R	♀/ϕ	r'
F	—	—	S	⚡	s
G	√/G	ki/—	T	∏	ti
H	H/—	—	U	Υ	m'
I	∏	i	V	↑	u
J	—	—	Z	⊙	te
K	↳	ke	hereda 1	∏	—
L	∧	l	hereda 2	⊗	—

Figura 3. Signari ibèric emprat per J. Colominas en les postals enviades a A. Duran.

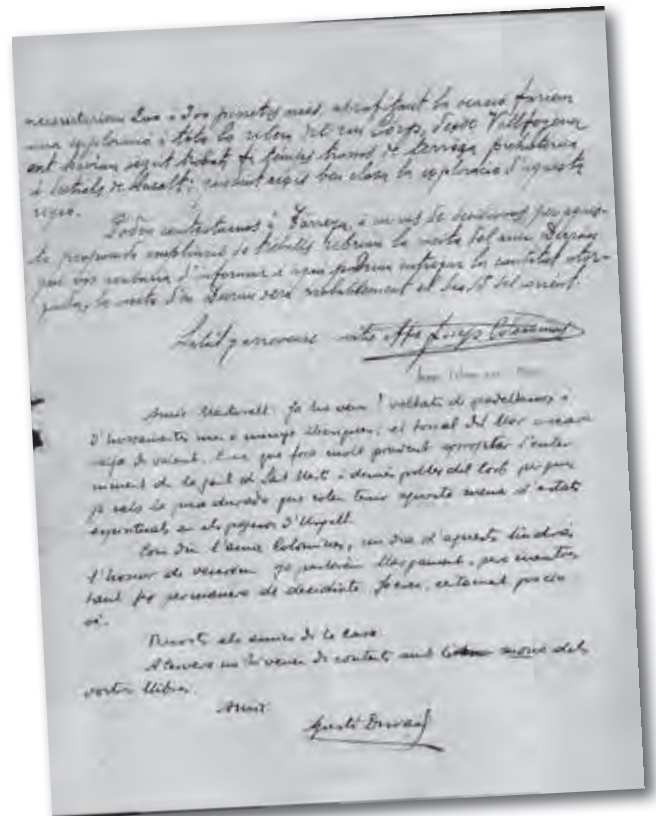
seu esperit desenfadat. En propietat, no empra correctament el sistema ibèric, a l'alçada de 1915-16 encara no s'havia desxifrat correctament el sistema semisil·làbic d'aquesta grafia, una contribució de Manuel Gómez Moreno de 1922. Colominas utilitza un erroni sistema alfabètic, en la línia desenvolupada fins a aquell moment per Emil Hübner (1892). És possible que Colominas hagués tingut algun coneixement epigràfic a través de l'IEC o del mateix Bosch Gimpera, la troballa de grafitis ibèrics en el Tossal de les Tenalles sens dubte estimulà aquest interès. Reunim en un quadre el "signari" que empra Colominas (fig. 3) i l'equivalència dels signes si s'haguessin emprat correctament. També implica que Duran estava al corrent del sistema.

LA CORRESPONDÈNCIA DE J. COLOMINAS I A. DURAN⁵

I.-IEC.1. Carta de J. Colominas i A. Duran a F. Martorell. Paper de cortesia de "Fonda de España. Magin Campabadal. Tárrega", amb encapçalament dibuixat de l'edifici, un autobús de l'època, viatgers i indicació que disposa de: "habitaciones esmaltadas, timbres, luz eléctrica, cuartos de baño, teléfono particular y garage"; 21 x 27,4 cm (fig. 4).

Figures 4a i 4b. Carta de J. Colominas i A. Duran a F. Martorell, 11 d'abril de 1915, I-IEC.1; informa dels treballs en el Tossal del Mor (Tàrrega, Urgell). Fons: Institut d'Estudis Catalans.

⁵ Les cartes són reproduïdes respectant la grafia original (amb la transcripció corresponent en aquells casos en què les epístoles estan xifrades en caràcters ibers). En cap cas, però, s'adeqüen a la normativa ortotipogràfica actual.

Tàrrega, 11 d'abril de 1915.

Amic Martorell:⁶ Les excavacions del Tossal del Mor de Tàrrega segueixen bastant bé, encara que la ceràmica recullida es molt fragmentada, però es variadíssima de formes y dibuixos, havém recullit també alguna destrál, molins de granét i una moneda ibérica diferent de les que fins ara s'hi havian trovat. La ceràmica és gréga, de tradició prehistòrica, ibérica y romana.⁷ / Ara estém aixecant la planta dels murs y fént una petita carta topogràfica de la regio, cóm també un arrech de documénts que fan referencia al castell del Mor. / Prop de Tàrrega y en el llóc anomenat el pedregal del Talladell⁸ hi havém descobert una nóva estació molt semblant á la citada, que sembla esser necrópolis pel nombre considerable d'enterraments que s'hi observen, la ceràmica es ibérica y romana; tením permís pera ferhi les excavacions que convinguin, però creiém que será cósa lleugera. / Els propietaris dels térrers de S. Martí de Maldá y Vilét están bén disposos per permetre la sistemática excavació de les estacions de Fogonussa, Maldanell, Castell Salvá y Vilét, que constitueixen un nucli ben interessant i fortament lligat ab el que estém explorant. Dels importants mosaics descoberts á n'aquestes localitats y 'ls que segurament sortirien tenim facultats de arrencarne 'ls tróssos que creguessem convenients.⁹ Pera portar á terme aquesta nóva tasca necessitariem 200 ó 300 pessetes més, aprofitant la ocasió fariem una exploració á tóta la ribera del riu Córp, desde Vallfogona ont haviam sigút trobats fá témps trossos de terriça prehistòrica, destráls de basalt; quedant aixís ben clósa la exploració d'aquesta regio. / Po-

déu contestarnos á Tàrrega, i en cas de decidirvos per aquesta proposada ampliació de tréballs rebrián la visita del amic Durán qui vos acabaria d'informar, i aquí podrián entregar la cantitat otorgada, la visita d'en Durán será probablement el día 15 del corrént. / Salút i arveure vostre affc. Josep Colominas.

Amic Martorell: Ja ho veus! Voltats de padellassos¹⁰ i d'hossamentes mes o menys ibériques; el tossal del Mor encara raija de valent. Crec que fora molt prudent aprofitar l'enterniment de la gent de San Martí i demès pobles del Corb perque já sabs la poca durada que solen tenir aquesta mena d'estats espirituals en els pagesos d'Urgell. / Com diu l'amic Colominas, un dia d'aquests tindràs l'honor de veure'm. Ja parlarém llargament, pero mentres tant fer per manera de decidir-te. Jo crec, certament que convè. / Recorts als amics de la casa. / A Cervera no hi veuen de contens amb *suoria* [*sic*] dels vostres llibres. / Amic. Agustí Duran.

II.-IEC.2. Carta de J. Colominas i A. Duran a F. Martorell. Paper de cortesia de "Fonda de España. Carmelo Blat. Mollerusa", indica que disposa de: "servicio esmerado, habitaciones bien ventiladas, luz eléctrica y mozo en las estaciones a la llegada de los trenes"; 21,7 x 27,9 cm (fig. 5).

Mollerussa, 4 de maig de 1915

Amic Martorell: Desde que havém sortit de Barcelona que fá un témps molt variable¹¹ 'l que 'ns ha impossibilitat poguer excavar el mosaic del Vilét, doncs el propietari 'es ha indicat que 'l terrer se trobava massa moll pera ferhi cap ména d'excavació,

⁶ Francesc Martorell i Trabal (Barcelona, 1885 – 1935). Medievalista i arxiver, en el moment de l'exploració era secretari de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC; poc després fou memebre adjunt (1916) i numerari (1918). Les relacions entre Martorell i Bosch Gimpera no van ser gaire bones (Gràcia *et alii* 2002: 139).

⁷ Colominas, Duran 1915-20: 606-607.

⁸ Una necrópolis romana. La intervenció no s'esmenta en l'article de l'Anuari de J. Colominas i A. Duran.

⁹ Els primers mosaics apareguren amb l'excepcional rubinada de Santa Tecla de 1874 en la partida de les Astes, del poble de Vilet (Sant Martí de Riucorb). La Junta de Monumentos Históricos y Artísticos de Lérida visità el lloc dos anys després, va fer dibuixos i extragué un fragment, però en restà un altre en el lloc, i en 1912 apareguren nous fragments, fet que motivà la nota de J. Folch i Torres (1911-12: 681-683) esmentada per Colominas. Els mosaics principals anaren al Museu d'Art de Lleida i es destruïren durant la Guerra Civil (Saula 1989: 54-56); el fragment aquí indicat sembla que anà a Barcelona: en aquesta carta es comenta el permís, en II-IEC.2 s'indica que s'ajorna per la pluja; en III-IEC.3 s'ajorna per atendre La Fogonussa i en VI-IEC.4 s'indica que s'ha extret.

¹⁰ Vocable popular de la plana d'Urgell per referir-se a fragments de terrissa, Colominas i a Duran el sentiren per primera vegada a Tàrrega: els arqueòlegs esdevingueren padellassaires i el Servei d'Arqueologia, on es reconstruïen els vasos recuperats, fou anomenat El Padellàs (Duran 2007: 73).

¹¹ Sobre el temps molt plujós d'aquell mes de maig, veg. Duran (2007: 75). M. Herrera i Ges retratà una crescuda del Segre el 29 de maig (AA. DD. 2000: 20).

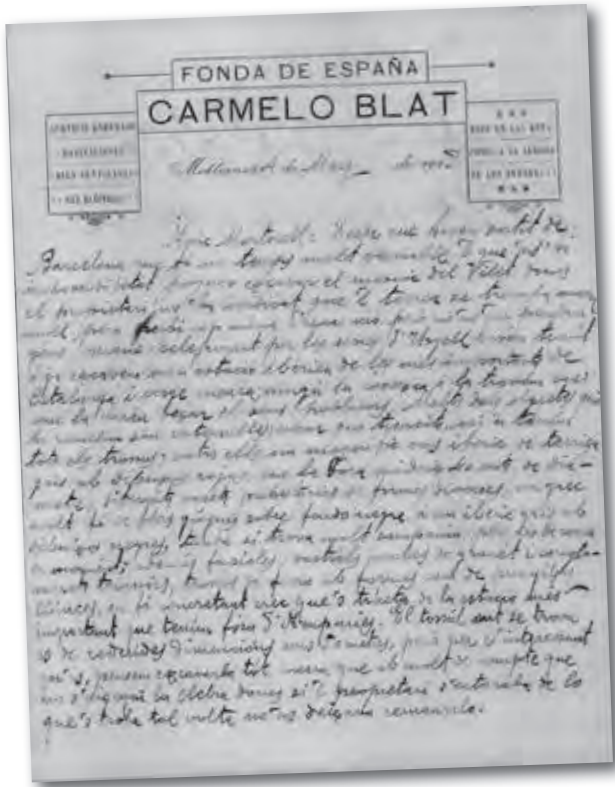

Figura 5. Carta de J. Colominas i A. Duran a F. Martorell, 4 de maig de 1915, II-IEC.2; informa del descobriment del Tossal de les Tenalles (Sidamon, Pla d'Urgell). Fons: Institut d'Estudis Catalans.

peró no 'ns 'em penedím gèns, perquè pelegrinant per les sèrres d'Urgell havém trovat¹² i já excavém una estació ibèrica de les més importants de Catalunya, i verge encara, ningú la coneixia, i la trovém cási còm la varén dexar els séus pobladors. Molts dels objectes que hi recullím són restaurables; encar que trencáts, cási 'n tením tots els trossos; entre ells un magnífic vas ibèric de terraça gris ab dibuixos rojos, que la v/bora mideix 40 cmts. de diámetre, diferents vasèts prehistòrics de formes diverses, un grec molt fi de flors grógues sobre fondo negre,¹³ i un ibèric gris amb dibuixos negres, també si trova molt campaniá, però res de romá de momént; además fusioles, destráls, moles de granèt i conglomeráts triassics, trossos

de ferro ab formes com de punyáls y llánces, en fi concretant crec que 's trácta de la estació més important que tením fóra d'Ampuries. El tossál com se trova es de reduides dimensións uns 50 metres, però per l'interessant que' és, pensem excavarlo tót, encara que ab molt de compte que no s'aixequi la llébra doncs si 'l propietari s'enteraba de lo que 's troba tal volta no'ns deixarien remanarlo. / A fi d'enllestir lo mes prompte possible tením sis homes á trevallar que porta bastant gásto, de manera que aviát necessitarém més quartos, ja vos ho escriurém preparéuvos. / El tossalt es en la serra de Miralcamp en plé Urgell. / Salut i arveure. Josep Colominas.

Jo també estic ben convençut com l'amic Colominas de la importancia d'aquesta nova estació. Tota la terraça s'hi troba en una mateixa estratificació sens haver trobat fins ara altra reste de construccions que framgents de mahons molt grollers. Davant d'aquest nou tossal ibèric totes les altres estacions visitades per nosaltres perden valor d'individualitat si be continuem amb la importancia del conjunt, perquè son una successió. De totes maneres a Belianes hi havíem trobat també la terraça gris pintada de negre, que no havia sortit enlloc més. / Recorts de l'amic Agustí Duran.

III.-ACSG.1. Carta de J. Colominas a A. Duran. Pergamí, en la capçalera, imprés en vermell, un trilobites i el text: COL-LECCIÓ Paelomineroconxiològica Prehistòrica: COLOMINAS. Barcelona; 14 x 23,5 cm.

Sense data (maig 1915)

Amic Durán: en Martorell es á Madrid á fer mes oposicions no sé per qué, de manera que de la nostra lletra¹⁴ ningú 'n sabia rés sinó un jove que 's diu Soldevila¹⁵ que tenia autorització d'ell pera obrir la correspondencia. / He vist à n'en Puig¹⁶ i després de eternir-lo ab la explicació de nostres descubriments padellassoris li he parlát del menjador d'útils

¹² "Fou un pintor de Tàrraga qui ens la comunicà l'existència" (Duran 2007: 73). "La notícia la rebíem al vespre; l'endemà de bon matí erem a Sidamunt, camí del tossal prometedor. Efectivament, ho era" (Duran 2007: 74).

¹³ En el diari consta trobada un dia més tard, el 5 de maig (Duran 1915: 7, fig. 12); segurament és el bol de campaniana A antiga, forma Lamb. 33a (Principal 1993: 104 i fig. 6, 55).

¹⁴ Carta II-IEC.2.

¹⁵ Ferran Soldevila i Zubiburu (Barcelona, 1894 – 1971). Historiador, arxiver i escriptor, fou membre de l'IEC. Tot i la seva joventut (vint-i-un anys en 1915) actuà com a secretari accidental de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC; Colominas, més antic en la casa, en manifesta desconfiança.

¹⁶ Josep Puig i Cadafalch (Mataró, 1867 – Barcelona, 1957). Polític, arquitecte i historiador de l'art, fou membre fundador de l'IEC i President de la Mancomunitat de Catalunya a la mort de Prat de la Riba (1917-1924).

i tota la séva família (que aixís se reventessin), i m'ha dít que abans de la violència es necessari fer ofertes metàliques al Candeles de Lláyda,¹⁷ ja 'n parlarem quant jo vingui. / Parlant à n'en Puig sobre el quento de la llágrima, m'ha dit que s'ha de fer tot lo que 's pugui i que 'n paralará dillúns a la sessió tornantme dimarts la resposta, de manera que jó no vindré fins el dimecres. / Escriume si véns o 't quedés, que jo allavors t'escriure el dia exacte. M'ha dit en Puig qu'es molt convenient que fem una petita nota dels resultats dels nostres trevalls.¹⁸ / Recorts al Surriaca¹⁹. / L'altre melindres. Pep. / B^{ama}, avui ma-teix Maig 1915.

IV.-ACSG.2. Carta de J. Colominas a A. Duran. Pergamí com el descrit en III.-ACSG.1. Sense data, la cura d'A. Duran fa que sigui l'única de les enviades en pergamí que conservi el sobre amb el matasegell 9 MAY 15. El sobre fa 15,5 x 10 cm i obligava a doblegar en tres sectors els pergamins.

Amic Durán: Fins el vinént dilluns no podré surtir de Barcelona, doncs abans tinc de posar etiquetes á tóta la cerámica que várem portar i també del Mor. / Espero que m'escriurás i 'n dirás ont serás el dilluns. / Recórts a totes les nénes de Tárrega i que 's diververteixin forsa per la festa major.²⁰ /Ja podria pujar à festa major però ja 'ns vagará d'estar à Tárrega, i además ara les vinyáls²¹ ja tindrán forasters pél gás-to. / Adéu. Pep.

V.-IEC.3. Carta de J. Colominas a F. Martorell. Quartilla de paper doblegada en vertical, només escrita a la dreita en els dos costats; 22,7 x 17,3 cm.

Sant Martí de Maldá, 27 Maig 1915

Amic Martorell: Les excavacions per ara segueixen bé, á Fogonussa havem descobert restes d'una gran parét de tápia sostinguda per piláns i també restes d'altres paréts i una habitació ab pavimént de ormigó, tots els dátos están anotats á n'el diari. / Ab els planóls que vos incluexo podréu fervos càrrec aproxima't de la cósa, son féts depressa no més per a adelantar una impressió. / També s'ha posat al descobert trés cambres ibériques fétes de pedres sense pulir i sense argamassa. S'hi ha recullit fusioles, terriça iberica i prehistórica, un morter de pédra i diferents objectes, que venen senyaláts ab la lletra B. / Pe'l recader Palau rebreu un paquet que conté alguns objectes i cerámica de Fogonussa, les lletres indican el lloc on han sigút trováts que son iguals al del plánol adjunt. / Un dia d'aquésts treure 'l mosaic del Vilet. / Crec que tindré prós diners per acabar Fogonussa i 'l Vilet, però ja 'n podéu demanar per Sidemunt i Castell Salvá, perquè la setmana entrant quedaré llést dels llócs indicáts. / Arreveure. Vostre aff. Josep Colominas.

VI.-IEC.4. Carta de J. Colominas a F. Martorell. Targeta postal de correus núm. X.279224; 14 x 9,5 cm. Matasegell del 30/MAY/15, Tárrega, Lérida.

Sant Martí de Maldá, 30 Maig 1915

Amic Martorell: Há costat però à la fi tinc enquadrat un trós de mosáic, l'únic que 's podrá aprofitar de 1,40 m. de llarc per 0.80 m. d'ampla, del Vilét, demá o demá passat l'entregaré à la agencia Pallaresa. / Després de apurar tots els recursos he pogút lograr el permís pera les excavación de Sidemúnt.

¹⁷ Els treballs havien començat amb el permís d'un propietari equivocad, per això la campanya s'aturà fins a finals de juliol. L'autèntic propietari es trobava detingut a Lleida, d'aquí la ironia de la carta; "Calia intentar de veure'!. A Lleida, hi teníem bons amics que segurament ens ajudarien. En aquella hora matinal no hi havia tren ni cap altre mitjà de locomoció normal; a més, pluvia i s'havia mogut un vent endiastrat. A peu, molls i carregats de fang, sota d'un sol paraigua havíem arribat a Bellvís, i la pluja i la ventada ens feien impossible la continuació del camí. Per sort, poguérem llogar un carro més aviat petit i sense altra protecció que el costellam d'una vela inexistent i amb un cavall altíssim i disgraciós que de vegades s'aturava i semblava voler-se asseure dintre del carro. No ens vam veure en cor d'entrar a Lleida d'una manera tan poc airosa; vam deixar el carro als Camps Elisis per travessar el pont a peu i cercar aixopluc a la primera fonda. Calgué mobilitzar l'alcalde i un parell de diputats a Corts primerament per a ésser admesos a la fonda a desgrat del nostre aspecte de perdularis, i després per a poder visitar el propietari residenciat" (Duran 2007: 75).

¹⁸ La recomanació es va complir, veg. Colominas, Duran 1915-20.

¹⁹ Un amic cerverí.

²⁰ La Festa té lloc al voltant de la Mare de Déu de l'Alba (14 de maig), patrona de la ciutat.

²¹ Les Vinyals eren unes noies de Tárrega amb les quals els joves arqueòlegs van fer amistat; apareixen esmentades en altres cartes (8-ACSG.4). Una es deia Soledat.

/ El trós de mosaic que envio es el que vá publicar l'Anuari de l'Institut els anys 1911 i 12 en la figura 28 de la crónica. / Vostre aff. J. Colominas.

VII.-ACSG.3. Carta de J. Colominas a A. Duran. Pergamí com el descrit en III.-ACSG.1.

Barcelona, 22 de juny de 1915

Amic Duran: He deixat tant enternint al Sr. Vidal,²² ab lo dels peixos d'Os, que l'home no té temps que jó hi vaigi vol que siga tot sèguít. De manera qu' el divedres prop vinent jo ab aquella bóna fé que caracteritza als padellassaires agafare 'l trén de les 6.15 del matí, i cap a Balaguer manca gent; si tu vols venir agrégat al mateix tren que passa á les onze per Cervera prenent bitllét de tercera fins á Balaguer arribarém a la ciutat d'Urgell á dos quarts de cinc i la mateixa tarde veurém els mosaics i la esparrant necrópolis, i ensent't demá 'l matí anirém á Os, visitarem el Furíc, i desde allí al jaciment dels fòssils si n'hi ha carregarém encara una mica més del que podrém, i retornarém à Balaguer per a esser á Cervera 'l dissapte à la nit ó 'l diumenge al matí. De pas per Mollerusa anirém à donar l'últim cóp à la Remei. / No manquis que la corona ab que ens cubrirém aquesta vegada à mi sol me fóra grán, per tots dós féta a la mida. / Escriume si vindrás desseguida. / Arreveure. Pep.

VIII.-ACSG.4. Carta de J. Colominas a A. Duran. Pergamí com el descrit en III.-ACSG.1.

18 juliol 1915

Amic Duran: Rebérem amb gust la teva llétra, tant en Bosch²³ com jo estém a punt d'emigrar²⁴ ell a Calaceit i jo a Sidamunt. Crec que la emigració

será 'l dimars o 'l dimecres, escriure desseguida. Com estás de feina, sí podrás venir à Sidamunt i després a La Zaida, jo t'escriuré 'l jorn que passaré per Cervera i si ets dominable t'arrastraré cap à la padallassería.²⁵ / Estém de moment instalats á la grán sala dels filòlecs, tenint enternits á tots els peixos grossos del Institut ab el nostre métode i enganxamenta. L'altre dia rebérem la suculenta visita d'en Prat de la Riba,²⁶ i l'home s'emocioná tant que surtí de nostre laboratori ab les llágrimes als ulls (de suor), de manera qu' ens oferí un lloc més européu sobre la capella de S. Jórdi de la Diputació. En fi dintre de pocs dies ens veurem i parlarem de tot. / Recorts dé Bosch, i tu donals de ma part al Surriaca i demés amics de Cervera. / Si vas à Tàrrrega tot allò que tú já saps referent à les Vinayáls. / Arreveure. Pep.

IX.-ACSG.5. Carta de J. Colominas a A. Duran. Pergamí com el descrit en III.-ACSG.1.

21 juliol 1915

Amic Durán: Demà dijous al trén que surt a les 6.15 del matí de Barcelona passaré per Cervera, s'hi póts venir t'hi facturas, jo aniré directament a Mollerusa. En Bosch demà fa la emigració cap à Calaceit. / Fíns à demà arreveure. Pep.

X.-IEC.5. Carta de J. Colominas amb postdata d'A. Durán a F. Martorell. Paper de cortesia de "Fon-da de España. Mollerusa" com el descrit en II.-IEC.2.

Mollerusa, 27 de juliol de 1915

Amic Martorell: Sidamunt dona lo qu' esperavem i molt més, ara já comensan ha sortir re[taca: stes] d'edificació qu'aném seguint á fi de ferne la planta,²⁷ que resultarán forsa interessant, i han llocs on

²² Lluís Marià Vidal i Carreras (Barcelona, 1842 – 1922), geòleg, paleontòleg i l'arqueòleg. Descobridor, entre d'altres, de la Cova del Foric (Os de Balaguer, Noguera), esmentada aquí com Furíc.

²³ Pere Bosch i Gimpera (Barcelona, 1891 – Ciutat de Mèxic, 1974). Arqueòleg i prehistoriador amb formació universitària, va ser nomenat director del Servei d'Excavacions de l'Institut d'Estudis Catalans el 1914. Bosch exercí un gran mestratge des de la Universitat de Barcelona, de la qual fou catedràtic i Rector des de 1933, fundà el Museu Arqueològic de Barcelona (1935) i fou Conseller de Justícia durant la Guerra Civil (1937-1939). En l'exili fou professor en la Universidad Nacional Autónoma de México i col·laborà amb la UNESCO.

²⁴ En l'argot del Servei d'Excavacions Arqueològiques, marxar per desenvolupar treballs de camp.

²⁵ El Servei d'Excavacions Arqueològiques.

²⁶ Enric Prat de la Riba i Sarrà (Castellterçol, 1870 – Barcelona, 1917). Advocat i periodista, fou el primer President de la Mancomunitat de Catalunya fins a la seva mort (1914-1917). La carta confirma l'interés de Prat pels arqueòlegs: "un bon dia hi pujà el President de la Diputació, el senyor Prat de la Riba, que volgué fernes l'honor de completar el mateix la reconstrucció d'un vas de Sidamunt. Aquell dia, la festa fou closa amb el repartiment d'un magnífica peix de massapà confeccionat al Forn de Sant Jaume" (Duran 2007: 77).

²⁷ La planta sembla que s'annexà al diari, però manca d'antic.

hi havém trovát restes d'ánfores clavades á térra, i una quantitat tan grán de blát que'n podríam haver amplenát algúns sács.²⁸ / En una de les habitacions hi havém recullit una llántia ibérica²⁹ completament sencera conservant-se encara 'l blé, además restes de vasos iberics pintats algú d'ells bastant complért, també algú trastét sencer, ferros i dugues culleres de fusta,³⁰ encara que trencades. / El sol esplendít el qual vol dir que la tenda hi representaría un bón paper, també necessitaria la brújula, perque han surtit un laberint de paréts. / Espero que ans dels dissabte reberé quartos perquè 'l treball es molt llarc i tinc de tenir moltá gent ha treballar ó sinó la cosa aniria molt llárga. / Arreuvre. Josep Colominas.

Amic Martorell: Ahir i avui he sigut a Sidamunt ajudant a l'escorcoll del Tossal, que cada dia trobo més interessant. / A. Duran.

XI.-ACSG.6. Carta de J. Colominas a A. Duran. Pergamí com el descrit en III.-ACSG.1.

28 juliol [1]915

Amic Durán: Avui finalment ha semblát Numancia,³¹ hán aparegút varís trastets sencers entre ells un cetrill³² i un Cóba de la bona erreçada, fusioles sét ó vuit i algunes d'elles historiades,³³ també ha sortit algun trós més d'aquell trastét mig campaniá d'ánses revíngudes, en conjunt ha resultat una cullita enterni-suculenta. Però més enternidor encara hán surtit à la llum botóns de vidre blau (fenicis?),³⁴ junt ab un trastet de térra cuità molt ratllat, i fusioles i un pípudum [?] bastant suculent; i les parets? Oh! ni Santa Sofía de Constantinobla. / En fí t'ho escric perquè 't fassis cárrec de la jornada deliciosa, crec qu' aquesta setmana sera tan gloriosa com la trà-

gica. / No deixis de venir divendres que la glòria es lénta pero segurá. / Records. Pep.

XII.-IEC.6. Carta de J. Colominas a F. Martorell. Paper de cortesia de "Fonda de España. Mollerusa" com el descrit en II.-IEC.2.

Mollerussa, 2 d'agost de 1915

Amic Martorell: He rebút vostra lletra postal i 200 ptes, i també avui la brújula. / Les excavacions resultant molt interessants, créc que després d'acabades podrém reunir entre obgetes sencers, i 'ls que son trencats pero hi hán tots els trossos una cinquentena de pessés. Amés tinc recullít gran nombre de fragments de vasos pintáts, no sé si hi algun de enter, però, restaurables bastants i de formes i dibuixos molt variáts. També han surtit quatre botóns de vidre blau cobalt barreijat ab una part blanca que semblan fenicis,³⁵ fusioles gravades,³⁶ un anell de cóure, diferents trastéts de térra cúita i pedra d'ús desconegúts i ferros molt rovellats. / Per l'agencia Pallaresa rebereu vuit caixes contenint cerámica, els objectes mes escullits no 'ls envio á fi de que no 's trenquin pèl camí. / Demà aixecaré la planta de les edificacions que han surtit. / Avui he posát més gént a treballar ó sinó la féina fóra molt llarga perque surten coses molt petites, i mes que cavar s'ha d'esgarrapar la térra. / Sobre 'ls quartos, seria convenient que 'n pogués rebel 'l vinént divendres á fi de pagar la gént dissapte, amb 200 pessetes més n'hi haurà prou per acabar la excavació total de Sidamunt. / En Durán bé desde Cervera ha ajudarme alguns dies, i tal com varen quedar li págo 'ls quartos. / Ja tením arreglát el viatge de la Zaida, però ans jó vindré a Barcelona, perquè es la línea dels directes. / Vos escriure 'l resulta't d'aquestes

²⁸ Algunes restes han estat analitzades modernament i s'hi han identificat les espècies de cereals, veg. Alonso 2000.

²⁹ Possiblement púnica, MAC-B Inv. 20.413. En el diari consta com trobada un dia més tard, el 28 de juliol (Duran 1915: 12, i fig. 24); també CVA: 5,5.

³⁰ MAC-B Inv. 30.893; de nou en el diari no quadra el dia: 29 de juliol (Duran 1915: 13), millor dibuixat a Colominas, Duran 1915-20: 608, fig. 388a.

³¹ Les comparacions eren habituals en el Servei: "les interjeccions, si alguna en calia, eren específicament arqueològiques; *Renieblas!*, *Villaricos!* I altres de semblants" (Duran 2007: 76).

³² Possiblement MAC-B Inv.19.213, vas a mà gairebé sencer que recorda un cetrill (Duran 1915: fig. 5; Colominas, Duran 1915-20, fig. 396, aquí forma conjunt amb la tapadora MAC-B 20.439 (CVA: 5,2).

³³ En la revisió de materials inèdits hem pogut dibuixar 73 fusaioles, entre llises i decorades; les aquí indicades deuen ser les que apareixen en el diari al dia següent, 29 de juliol: MAC-B Inv. 29.164 (Duran 1915: 13, i fig. 7), MAC-B Inv. 29.166 (Duran 1915: 13, i fig. 12), MAC-B Inv. 29.168 (Duran 1915: 13, i fig. 11); a banda de Duran 1915: figs. 8-9, que no hem pogut identificar. En el diari consten altres fusaioles decorades.

³⁴ Pasta de vidre, MAC-B Inv.: 29.175, 29.177, 29.178 i 29.179.

³⁵ Veg. nota anterior.

³⁶ Veg. nota 33.

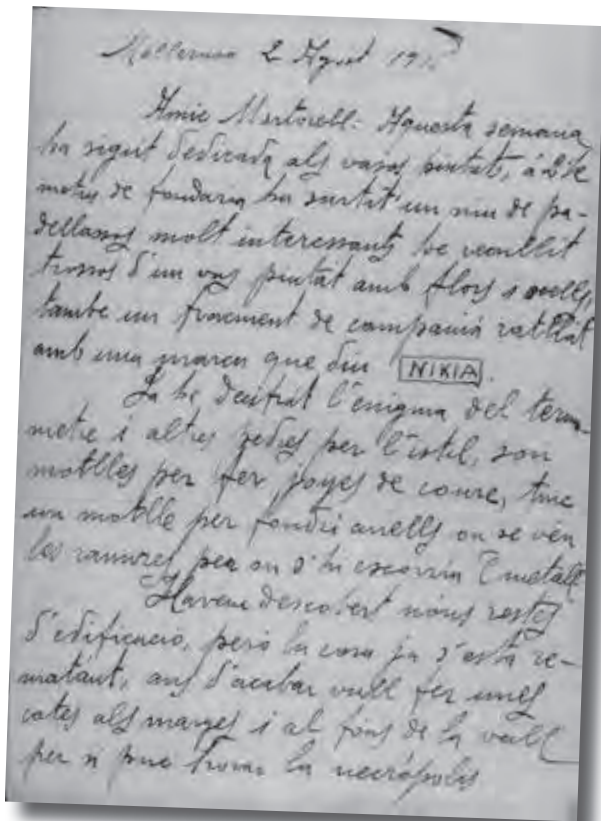

Figura 6. Carta de J. Colominas a F. Martorell, 2 d'agost de 1915, XIII-IEC.7; informa dels avenços en el Tossal de les Tenalles. Fons: Institut d'Estudis Catalans.

altres dies, crec qu'està molt bé i suficient lo del llóc d'instalació. / Adeussiau. Josep Colominas.

XIII.-IEC.7. Carta de J. Colominas a F. Martorell. Full de bloc quadriculat arrencat per la part superior; 13 x 18,4 cm (fig. 6).

Mollerussa, 2 d'agost de 1915³⁷

Amic Martorell: Aquesta semana ha sigút dedicada als vasos pintants, á 2 metres de fondaria ha sur-

tít un niu de padellassos molt interessants he recullit trossos d'un vas pintant amb flors i ocells,³⁸ tambe un fracment de campanià ratllat amb una marca que diu [en requadre] NIKIA.³⁹ / Ja he dexifrat l'enigma del termometre⁴⁰ i altres pedres per l'estil, son motlles per fer joyes de coure, tinc un motlle per fondri anells on se véu les ranures per on s'hi escorría 'l metall. / Havem descobert nous restes d'edificació, però la cosa ja s'esta rematant, ans d'acabar vull fer unes cates als marges i al fons de la vall per si puc trovar la necrópolis. / Penseu enviarme quartos. / Si hi ha res de nóu ja vos escriuré. / Adeussiau. J. Colominas.

XIV.-ACSG.7. Carta de J. Colominas a A. Duran. Targeta postal de correus núm. X.835903 amb matasegell del 5/08/15; 14 x 9,5 cm.

4-8-[1]915

Amic Durán: El dillúns no 't vatg escriure perquè no tenia cap emoció nova per comunicar-te, i air perquè 'm créya qu' avui vindries. / Treballém al tossal campanià, el jaciment á 2 m. de fondaria surt iberic pintat algún bastant suculent i abundancia de campanià, ha surtit una fusiola barniçada de vermell com els vasos campanians imitació de sigillata,⁴¹ un kilis campanià sense barnis de color cendrós gris⁴² i un trastet estrany etc. etc. Recrórd's i Adeu. Pep.

XV.-IEC.8. Carta de J. Colominas a F. Martorell. Full de bloc com el descrit a XIII.-IEC.7.

Mollerussa, 10 d'agost de 1915

Amic Martorell: La tasca de Sidamunt s'allarga un xíc, doncs han surtit nóus níus que donen bastanta ceramica i escullida, sobressurtint d'entre ells un vas que té la fóрма d'un pórc⁴³ i una cobertora que tam-

³⁷ Les cartes XII i XIII tenen la mateixa data.

³⁸ MAC-B Inv. 19.221 (CVA: 17,2; Pellicer, 1966: fig. 4,2).

³⁹ En el Diari d'Excavacions consta que es trobà un mes més tard, entre els dies 4 i 8 de setembre (Duran 1915: 38, i fig. 88). És un vas del Taller de Roses, forma Lamb. 40 (Principal 1993: 99, i fig. 3, 31).

⁴⁰ Encertadament ho identifica com un motllo d'orfebre, trobat el dia 27 de juliol (Duran 1915: 11, i fig. 21; Colominas, Duran 1915-20, fig. 390).

⁴¹ Fusaiola en ceràmica de vernís roig ilergeta, inèdita, MAC-B Inv. 29.172, esdevé per ara un *unicum*. La carta és la primera vegada que esmenta aquest tipus ceràmic (Colominas, Duran 1915-20: 615-616, i fig. 416); arqueòlegs posteriors també l'observaren, però no va ser estudiada de forma sistemàtica fins als treballs d'Emili Junyent (1974; Junyent, Alastuey 1991).

⁴² No és fàcil d'identificar, tal vegada sigui un petit vas gris d'imitació (CVA: 5, 15-17).

⁴³ Coincideix amb el diari en l'entrada dels dies 10-11 d'agost. MAC-B Inv. 19.222 (Duran 1915: 27, fig. 60; Colominas, Duran 1915-20: 611, fig. 401; CVA: 5,11). Interpretat en el CVA com un porquet, la cua té una altra disposició (AA.DD. 1996: 98). Hi ha una fotografia d'Herrera i Ges del vas encara en el Tossal.

bé té una figura per ansa.⁴⁴ A més surten nòus restes d'edificació que fá pensar amb nòus jaciments de cerámica, i ara que hi sóm volém agotarho del tót. / Però hauréu d'enviarme quartos pél divendres perquè encara hi tenim féina alguns dies més. / Vos envio uns quants ninots de 'l mes suculent que ha surtit. / Un dia d'aquests pensem anar à Bellvis on crec hi trobarém quelcóm interessant. / Arreveure. J. Colominas.

XVI.-IEC.9. Carta de J. Colominas a F. Martorell. Full de bloc com el descrit a XIII.-IEC.7.

11 d'agost de 1915

Amic Martorell: Les excavacions segueixen bé avui ha surtit quelcóm interessant, entre ells un vas pintant que encara que trencat crec que casi hi será tot, vos envio la restauració. / També vos envio la planta exacta de la cambra més interessant que ha surtit, crec que será un molí i graner perquè hi ha una sitja una tenalla ó ánfora clavada á terra i també un pílar per moldre 'l blát. / Ja vos diré com segueix tot aixó penseu enviarme 'ls quartos. / Arreveure. Josep Colominas.

XVII.-IEC.10. Carta de J. Colominas amb postdata d'A. Duran a F. Martorell. Paper de cortesia de "Fonda de España. Mollerusa" com el descrit en II.-IEC.2.

Mollerussa, 13 d'agost de 1915

Amic Martorell: Havém rebut quartos i tenda, que per cert la tenda representa un gran paper sóta 'l sol del Urgell. / S'están fént les excavacions i planta de la mateixa, amb rigorós método, resseguint una á una totes les paréts i anomenant minuciosament els objectes recullits en cada cambra.⁴⁵ / Aquests dies han sigút tótes les excavacions al según toça'l⁴⁶ surtint com à notables els objectes que vos inclueixo els dibuixos, el vas pintat molt fragmentát i incomplert, és interessant el vas de terrissa negra bastant fina swastica de relleu i de tamany bastant grán.⁴⁷ / Ja vos diré, quelcóm de com segueixen. / Arreveure. J. Colominas.

Amic: Sidamunt cada dia semble que haigi d'esser l'últim pero resulta inagotable. Les parets son molt mombroses i bon xic laberíntiques; la terraça 'ns guarda bones sorpreses sempre. Ara amb la tenda plantada els treballs poden fer-se molt millor. Fa de mal dir encara quan podrem veure aquesta exploració enllestida; nosaltres voldriem acabar aviat, però ella mana. / Recors i mana. Agustí Duran.

XVIII.-IEC.11. Carta de J. Colominas a F. Martorell. Paper de cortesia de "Fonda de España. Mollerusa" com el descrit en II.-IEC.2.

Mollerussa, 18 d'agost de 1915

Amic Martorell: Aixó de Sidamunt es interminable, encara hi ha féina llarga ara estém excavant una cambra que té déu palms de fondaria 'l jaciment que per lo tant es molt entretingút, però hi surten bastantes coses i molts fragments de vasos ibérics de dibuixos molt interessants, campanià abundant i gréc, la cosa ja 's fa interminable pero fóra llástima deixar-ho à mitg fer. / El toçál qu' excavem esta féta una desgracia tot trasbalsat i ab la calor d'aquestos dies qu' arriben á 52° s'han mórt alguns dels arbres que teniam mitj descobérts quant el propietari s'en adoni tal volta tindréu d'indemmitzarlos-hi. / Demà vindrán dos homéns més pera acabar d'una volta, però es molt entretingút per l'abundancia de cerámica que surt. / La planta resultarà ben suculenta. / Espero m'enviaréu quartos pél divendres com de costúm i crèc que serán els últims doncs ja la cosa dúra mássa, pero la cullita esplendida hi han vuit ó déu caixes apunt d'enviar. / Adeussiau. J. Colominas.

Recorts. A. Duran.

XIX.-ACSG.8. Carta de J. Colominas a A. Duran. Paper de cortesia del CAFÉ SALON DORÉ, de Juan Mora de Mollerussa, amb estampat modernista d'una dona entre flors. Està estripat en el terç inferior, just on acaba el text. La part conservada amida 21 x 20 cm (fig. 7).

⁴⁴ MAC-B Inv. 19.212. Trobat el dia anterior, 9 d'agost, segons el diari (Duran 1915: 26, fig. 58; Colominas, Duran 1915-20: fig. 400; Balil 1955: fig. 1; CVA: 5,7).

⁴⁵ Les "cambres" es numeraren amb lletres, molts vasos sencers conserven aquesta indicació afegida a la sigla.

⁴⁶ Confirmació que el jaciment s'estenia pel cim de les dues altures que el formen.

⁴⁷ Vas modelat a mà amb una esvàstica en cordons llisos, MAC-B Inv. 20.459. En el Diari consta com trobat uns dies més tard, el 16 d'agost (Duran 1915: 31, fig. 66; CVA: 2,9).

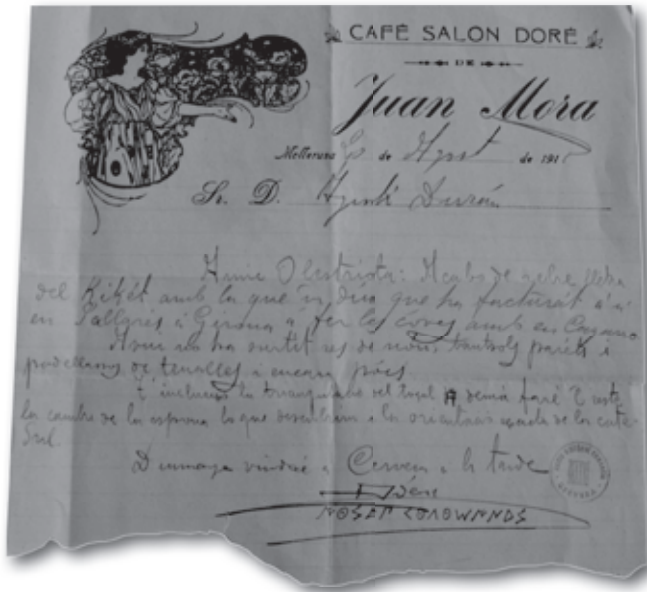

Figura 7. Carta de J. Colominas a A. Duran, 20 d'agost de 1915, XIX-ACSG.8; informa dels treballs en el Tossal de les Tenalles i de notícies de la Secció Històrico-Arqueològica. Fons: Arxiu Comarcal de la Segarra.

Mollerussa, 20 d'Agost de 1915

Amic Olestriota:⁴⁸ Acabo de rebre lletra del Kikét⁴⁹ amb la que m'heu dit que ha facturat a n' en Pallarés⁵⁰ a Girona a fer les còves amb en Cazorro.⁵¹ / Avui no ha sortit res de nou: tantsols paréts i padellassos de tenalles i encara pòcs. / T'inclueixo la triangulació del toçal demà farè 'l reste ala cambra de la espona lo que descobrím i la orientació exacta de la catedral. / Diumenge vindré a Cervera a la tarde. / Adéu. [En caràcters ibèrics:] Josep Colominas.

XX.-ACSG.9. Carta de J. Colominas a A. Duran. Meitat vertical dreta d'un paper de notes de Fonda España. Carmelo Blat, començat a escriure pel darrere; 10,8 x 24,9 cm.

Mollerusa 31 Agost 1915

Amic Durán: La jornada há transcorregút tranquila, s'ha aniquilat un niu de padellassos d'on n'ha sortit un trastet d'aquells grécs am un grafito vulgar, la swastica⁵²; sense lletres i encara gracies. Te'n recordes que 't vatg ir qu' havia surtit un padellás ab un ocell?, pero que hi mancava 'l cap? Doncs avui ha sortit el cap del ocell⁵³ mes trempat que tothom. Amés ja he dexifrát l'enigma del termómetro⁵⁴ i altres trastets de pedra que no sabiam lo que era, tinc un motllo de fer anells, es exacta igual i 's véu les ranures per on s'hi escorra 'l metall fós, se veu clar no hi ha dupte. / Nói ja tot está colgát; vína aviat que créc que en tóta la semana acabarém i si s'ha de descolgar tinguém témps. Díga'l al Herrera⁵⁵ que porti la máquina que avui havém tret a la llum dugues paréts tant espléndides que fins són fotografiables. / Escriu-me quan vindrás perquè voldria fer una visita amb un pòble que m'han dit si trovan molts padellassos, calabres solaments etc. etc. es en el terme de Utxafava⁵⁶. / Adeu i recórts. Pep. / "He rebút postal d'en Bosch"⁵⁷ / Està bó [sic].

⁴⁸ D'Olesuria, lectura errònia d'un grafit ibèric (Untermann 1990: D.7.1) sobre un vas àtic trobat el 7 d'agost (Duran 1915: 24). En to desenfadat, els excavadors ho començaren a emprar com a nom del lloc, que en català evoca l'oli. La falsa toponímia es va escampar i, per al nostre desconcert, trenta anys enrere encara la vàrem escoltar a la zona.

⁴⁹ Francesc Martorell i Trabal. Veg. nota 5.

⁵⁰ Maties Pallarés i Gil (Pena-roja, 1874 – Barcelona, 1924). Comerciant de teixits i sastre, esdevingué arqueòleg col·laborador de l'Institut d'Estudis Catalans i historiador col·laborador de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

⁵¹ Manuel Cazorro Ruiz (Madrid, 1865 – Barcelona, 1935). Naturalista, obtingué la càtedra de Ciències Naturals a l'Institut de Secundària de Girona en 1891. S'interessà també per l'arqueologia, fou conservador del Museu de Girona en 1904 i portà la inspecció d'Empúries abans de les excavacions oficials. Un conegut vas ibèric d'aquell jaciment porta el seu cognom.

⁵² Els candidats són dos bols forma Lamb. 23 i un forma Lamb. 21, tots en ceràmica àtica (Principal 1993: 120).

⁵³ Hi ha diversos ocells pintats, per la descripció ha de ser el cràter MAC-B Inv. 19.221 (CVA: 17,2), millor que el càlat MAC-B Inv. 19.231 (CVA: 6), que a més en el Diari apareix més tard, en els dies 4 a 8 d'agost (Duran 1915: 38, figs. 86-87).

⁵⁴ Colominas es recorda de dir-ho a Duran, però ja ho havia comunicat a Martorell el 2 d'agost, veg. nota 40.

⁵⁵ Manuel Herrera i Ges (Lleida, 1880 – 1951). Advocat, fotògraf i pintor. Llegà 8.000 plaques de vidre amb fotografies de les terres lleidatanes durant el primer terç del segle XX (AA. DD. 2000). En el Museu de Lleida es conserven 9 fotografies que són les esmentades, en numeració d'Herrera: 2346: el Tossal de les Tenalles, 2347: excavant al tossalet de dalt; 2348 i 2349: excavació i tenda de campanya; 2353: excavacions; 2355: Lo Josep (un treballador de Sidamon) amb un vas ibèric a la mà (el vas zoomorf de XV-IEC.8); 2356: Colominas i Duran amb un morter; 2357 i 2358: excavacions de Colominas i Duran. Existeix també un segon conjunt de plaques de vidre en el MAC-B, entre elles la fotografia publicada per Colominas i Duran (1915-20: 607, fig. 387).

⁵⁶ Nom històric de l'actual població de Vila-sana (Pla d'Urgell).

⁵⁷ Pere Bosch i Gimpera, veg. nota 23.

XXI.-ACSG.10. Carta de J. Colominas a A. Duran. Targeta postal de correus núm. X.835808 Matasegell del 7/09/15; 14 x 9,5 cm. Redactada en català amb caràcters ibèrics en el text i romans en les xifres (fig. 8).

Olesuria⁵⁸ VI IX [6 de setembre 1915]

Amic Durán: Avui el niu ha donat suculencies padellassos pintatas, un trastet de coure un onochoes amb ba[s]tant saler i una paret nova. / Demà acabarem i 'l demecres el matí seré a Tàrrega per tenir una sentada amb la Sol. / Dimecres te telefonaré si vindré el dimecres o 'l dijous. / Escriu-me a Tàrrega si 't vindrà bé. / Adéu. Pep.

XXII.-IEC.12. Carta de J. Colominas a F. Martorell. Paper de cortesia de "Fonda del Jardín, Cervera, Sucesores de Juan Aymerich, Carruajes de alquiler, Teléfono n.º 2"; 21,6 x 27,5 cm.

Cervera, 10 de setembre de 1915

Amic Martorell: Sidamunt já está llést del tót, fins à darrera hora han surtit padellassos pintats i campanians amb abundancia, s'agotát per complert. Tinc un parell de dies de féina á Cervera per posar amb nét el diari i 'l plano amb el Durán. / Por la agencia Pallaresa rebereu onze caixes i tres bultos qu' es el resultat de la exploració.⁵⁹ / La setmana entrant podrém surtir per la Záida. / Adeussiau. Josep Colominas.

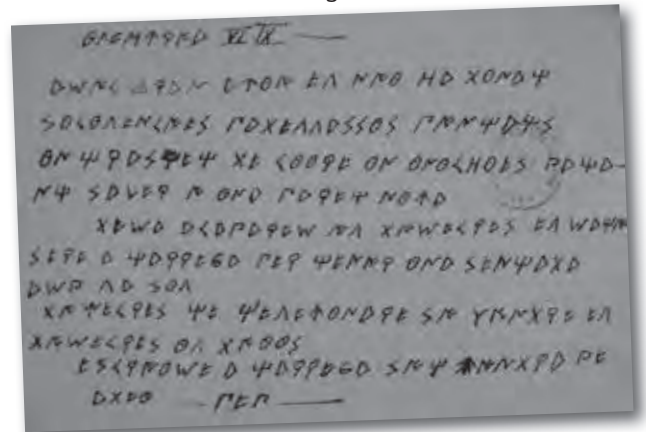
XXIII.-ACSG.11. Carta de J. Colominas a A. Duran. Targeta postal amb vista de Mora de Ebro, de P. Caballé; 14 x 9,5 cm. Redactada en català amb caràcters ibèrics en el text i romans en les xifres, amb esvàstica com a *hereda* (fig. 9).

Mora-XX-IX-CMXV [Mora d'Ebre, 20 de setembre de 1915]

[*esvàstica*] Amic padellasaire[:] sóc a Gandesa. [*esvàstica*] D'aquí a Mora hi ha auto a les set del matí i a les quatre de la tarda, mes per Calaceit tant sols a les onze del matí [*esvàstica*]. / Adéu. Pep

[Direcció]: Agustí Duran / Cervera.

Figura 8. Targeta de J. Colominas a A. Duran, 6 de setembre de 1915, XXI-ACSG.10; redactada en català amb caràcters ibèrics. Fons: Arxiu Comarcal de la Segarra.

XXIV.-ACSG.12. Carta de J. Colominas a A. Duran. Targeta postal amb vista del Torrente de Parenys, Sóller, Mallorca; Matassegell del 4/03/16; 14 x 9,5 cm. Redactada en català amb caràcters ibèrics i adreça en caràcters llatins: Agustí Duran / [ratllat: Cervera / Prov. de Llèyda] Rambla de Catalunya 54-1º / Barcelona (fig. 10).

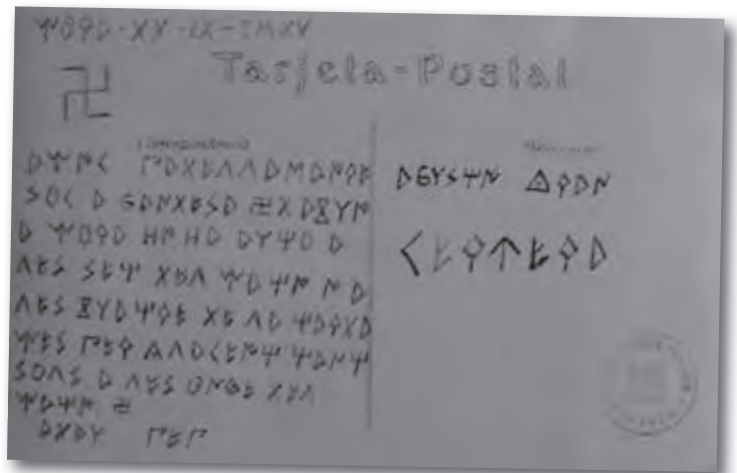

Figura 9. Targeta postal de J. Colominas a A. Duran, anvers amb vista de Mora d'Ebre, 20 de setembre de 1915, XXIII-ACSG.11; redactada en català amb caràcters ibèrics. Fons: Arxiu Comarcal de la Segarra.

⁵⁸ Tossal de les Tenalles, Sidamon, veg. nota 48.

⁵⁹ "El nostre retorn a Barcelona, precedits d'una munió de caixes, fou gairebé triomfal" (Duran 2007: 76); com veiem les caixes arribaren primer, Colominas tot just arribà per tornar a marxar d'immediat al Baix Aragó, on l'esperava Bosch Gimpera, i Duran romangué un temps a Cervera. Fou triomfal durant l'hivern, ja a Barcelona.

Figura 10. Targeta postal de J. Colominas a A. Duran, anvers amb vista del Torrent de Parenys (Sóller, Mallorca), 4 de març de 1916, XXIV-ACSG.12; redactada en català amb caràcters ibèrics. Fons: Arxiu Comarcal de la Segarra.

Tio Duran, parece ser ke s'excavan coves donat resultats esplèndids.⁶⁰ [esvàstica] Recorts a les nenes de Tàrrega.⁶¹ [esvàstica] Escrit a Palma [H]otel Balear. / Cantallut. [rosa dels vents] / Ciutat, quatre [de] març [de 1916].⁶²

BIBLIOGRAFIA

AA. DD.: *Indíbil i Mandoni. Reis i guerrers*, Ajuntament de Lleida, 1996.

AZARA, P.: *Abans del Diluvi. Mesopotàmia 3500-2100 aC*, catàleg de l'exposició, Fundació "la Caixa", Barcelona, 2012.

ALONSO, N.: *De la llavor a la farina. Els processos agrícoles protohistòrics a la Catalunya Occidental*, Monographies d'Archéologie Méditerranée 4, CNRS, Lattes, 1999.

BALIL, A., "Dos exemplars de coroplastia del Tossal de les Tenalles (Sidamunt)", *Actas del III Congreso Arqueológico Nacional (Galicia)*, Zaragoza, 1953, p. 136-147.

COLOMINAS, J.; DURÁN, A., "Restes de poblats ibèrics al Pla d'Urgell i Segarra", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans 1915-1920*, núm. VI (1915-1920) p. 606-616.

CVA = SERRA RÀFOLS, J. C.; COLOMINAS, J.: *Corpus Vasorum Antiquorum. Espagne. Musée Archéologique de Barcelone*, Fasc. II, Barcelona, 1958-1965.

DURAN, A., "La victòria del Padellàs", *Tornant-hi a pensar*, Pagès editors., Lleida (ed. original: Biblioteca Selecta, Barcelona, 1961), 2007, p. 71-82.

DURAN I GRAU, E.; SALAT I NOGUERA, M.T. (eds.): *Clarianes de la memòria. Agustí Durán i Sanpere*. Catàleg de l'exposició Any Duran i Sanpere, Lleida, 2001.

FERRER I JANÉ, J.; GARCÉS, I., "El plom ibèric escrit del Tossal del Mor (Tàrrega, Urgell)", *Urtx*, núm. 27 (2013), p. 101-113.

FOLCH I TORRES, J., "Descobriments arqueològics entre les comarques de la Segarra y l'Urgell", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans 1911-1912*, núm. III (1911-1912), p. 681-683.

FONT OBRADOR, B., "La obra de Josep Colominas Roca en Mallorca", *Prehistoria y arqueología de las Islas Baleares. VI Symposium de Prehistoria Peninsular (Palma de Mallorca, 1972)*, Universitat de Barcelona, 1974, p. 39-51.

GARCÉS, I., "Una tècnica decorativa ilergeta singular: els vasos modelats a mà amb figuracions en relleu del Tossal de les Tenalles (Sidamon)", *Mascançà*, núm. 4 (2013), p. 67-76.

GARCÉS, I.; TORRES, M., "Inscripció ibèrica, grafits i marques amfòriques procedents de la Fogonussa (Sant Martí de Maldà, Riucorb, Urgell)", *Sylloge Epigraphica Barcinonensis*, núm. IX (2011), p. 39-58.

GRÀCIA, F.: *Pere Bosch Gimpera. Universidad, política, exilio*, Marcial Pons, Madrid, 2011.

GRÀCIA, F.; FULLOLA, J. M.; VILANOVA, F.: *58 anys i 7 dies. Correspondència de Pere Bosch Gimpera a Lluís Pericot (1919-1974)*, Universitat de Barcelona, 2002.

⁶⁰ Amb la finalitat d'evitar filtracions, són coneguts els telegrams escrits en llatí per Leonard Woolley al Pen Museum de Filadèlfia comunicant la troballa de les tombes reials de la Dinastia d'Ur, a l'Iraq, en 1927 i 1928 (Azara 2012: 127). En l'àmbit privat, P. Bosch Gimpera emprà l'anglès per burlar la censura franquista, fent-se passar per un fictici professor P. Forest, en una carta a L. Pericot d'agost de 1939 (Gracia *et alii* 2002: 228-229). Com veiem, J. Colominas s'anticipa en el temps a aquestes experiències amb l'ús de la grafia ibèrica, però l'encryptament no sorgí d'una necessitat, sinó que derivà d'una diversió anterior.

⁶¹ Les Vinyals, veg. nota 21.

⁶² En una carta a Duran posterior (Palma, 12 de març de 1916), Colominas torna a recordar la seva habilitat prospectorà i anel·la repetir amb Duran aventures a l'Urgell. Aquestes, però, no es van produir: "Rés, hóme, d'això de trovar estacions tenim l'esclusiva; tu veurás com el dia que torném a l'Urgell surtirán noves estacions qu' ens cubrirán de glòria, pero ells són gossos de secá, no ténen el nas prou fi per ensumar on hi há canela".

- GRAELLS, R., "La recerca arqueològica al Pla d'Urgell: estat de la qüestió", *Mascaçà*, núm. 1 (2010), p. 43-50.
- JUNYENT, E., "Acerca de la cerámica de barniz rojo aparecida en el área ilergeta", *Pyrenae*, núm. 10 (1974), p. 109-133.
- JUNYENT, E.; ALASTUEY, A., "La vaixella ilergeta de vernís roig", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 1 (1991), p. 9-50.
- LLOBET, J. M., "Les excavacions arqueològiques d'Agustí Duran i Sanpere en territori urgellenc durant l'any 1915", *Arqueologia i arqueòlegs. Homenatge a Ramon Boleda Cases (Verdú 2004), Actes de la XXXV Jornada de Treball del Grup de Recerques de les Terres de Ponent*, Tàrrrega, 2006, p. 161-164.
- MUÑOZ, J. M.: *Agustí Duran i Sanpere. Temps i memòria*, Proa, Barcelona, 2004.
- PELLICER, M., "El Tossal de les Tenalles de Sidamunt y sus cerámicas pintadas", *Archivo Español de Arqueología*, núm. XXXIX (1966), p. 97-112.
- PRINCIPAL, J., "La ceràmica de vernís negre del Tossal de les Tenalles (Sidamon-Pla d'Urgell)", *Gala*, núm. 2 (1993), p. 89-136.
- SAULA, O., "Història de les excavacions arqueològiques a la comarca de l'Urgell. (I) Les primeres intervencions i l'Institut d'Estudis Catalans", *Urtx*, núm. 5 (1989), p. 51-61.
- UNTERMANN, J.: *Monumenta Linguarum Hispanicarum. III Die iberischen Inschriften aus Spanien = MLH III*, Wiesbaden, 1990.